

L'ARQUEOLOGIA ROMANA EN LA LABOR DEL SERVEI D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA (1927-2002)

M.ª JESÚS DE PEDRO I JOAQUIM JUAN CABANILLES
Servei d'Investigació Prehistòrica. Diputació de València

Després d'un període inicial marcat, sobretot, per l'interés despertat per les grans troballes de l'arqueologia prehistòrica, l'arqueologia romana ha anat ocupant un lloc creixentment important en la vida quotidiana de la institució, com bé reflecteix l'extensa nòmina de jaciments romans que avui formen les seues col·leccions. Per acord de la Comissió Provincial Permanent de la Diputació de València, el Museu de Prehistòria va ser creat el 20 d'octubre de 1927 com a part inseparable del Servei d'Investigació Prehistòrica. El seu primer director, Isidro Ballester, i un excepcional grup de col·laboradors, entre els quals destaca Lluís Pericot, van impulsar la creació d'un centre dedicat a l'estudi i la recuperació del patrimoni arqueològic valencià. Des d'aleshores, el SIP ha dedicat els seus principals esforços a la realització de campanyes d'excavacions arqueològiques en diversos jaciments valencians, amb la finalitat de construir un Museu de Prehistòria, centre d'investigació i arxiu documental de totes aquelles societats humanes que van viure en les actuals terres valencianes, des del Paleolític a la Romanització.

Es commemora ara, el 2002, el 75 aniversari de la institució, que coincideix amb la remodelació i ampliació de les sales permanents d'Època Romana, després de la seua instal·lació el 1995 en l'actual seu del Museu de Prehistòria, l'antiga Casa de Beneficència.

La història del SIP i el seu Museu i la formació de les col·leccions han estat tractades amb anterioritat. Ens ocuparem ara dels materials d'època romana, assenyalant el fet que I. Ballester, a l'hora de concretar el nom de la institució, digué que «*si la Excm. Diputación Provincial decide, pues, la creación de un Museo Arqueológico, seguramente que lo hará como parte de un Servicio de Investigaciones Arqueológicas que necesariamente, por la fuerza de las cosas, habrá de comprender aunque sea modestamente tres secciones: excavaciones, museo y publicaciones*», i matisa: «*Para lo Arqueológico, tan amplio, precisaría muchísimos miles de duros. El Museo Provincial de Prehistoria se puede montar gastando unos miles de duros en excavaciones y algunas compras, acabando por ser así una cosa digna. El de Arqueología exigiría no pocos millones de pesetas para merecer tal nombre. Quien mucho abarca... Así pues, a mi juicio los impresos han de llevar "Servicio de Investigación Prehistórica de la Excm. Diputación Provincial de Valencia". De aquí a un par de años... se debe cambiar la denominación dicha por "Museo y Servicio de Investigación Prehistórica"*». Això explica que, en els seus primers cinquanta anys d'activitat, quan les excavacions arqueològiques responen sobretot a un programa d'investigació i les intervencions de salvament són encara escasses, siguen les coves paleolítiques o neolítiques, els poblats de l'Edat del Bronze o les impressionants ciutats ibèriques les que atrauen l'atenció del SIP, mentre els jaciments romans i tardoromans excavats no superen la dotzena. En efecte, «*el SIP se ocupó mayormente de la Prehistoria del País Valenciano pero*

Llàntia procedent d'Empúries (Girona). Segles II-III. Col·lecció Cazurro. [Museu de Prehistòria de València].

Estàtera de bronze procedent de Vélez Blanco (Almeria). Col·lecció Motos. [Museu de Prehistòria de València].

intervino asimismo en la salvación de algunos de los materiales arqueológicos de la ciudad, como los aparecidos con motivo de la ampliación del Palau de la Generalitat». La creació del Servei d'Investigació Arqueològica Municipal (SIAM) de l'Ajuntament de València, el 1948, va limitar en bona mesura aquestes intervencions.

A part de les excavacions, han estat freqüents les troballes casuals, donacions i materials procedents de prospecció, sense oblidar les compres realitzades durant els primers anys. Les notícies recollides per E. Pla en les «Actividades del SIP» i les memòries anuals redactades per la direcció en «La labor del SIP y su Museo», així com els diferents articles, cartes arqueològiques, catàlegs de materials i monografies publicats en la sèrie «Trabajos Varios» o en la revista *Archivo de Prehistoria Levantina*, ens han permès reconstruir aquesta història de formació de les col·leccions fins ben entrats els anys 80 del passat segle. La documentació interna de la institució, és a dir, els arxius i fitxers de jaciments, registre, catalogació i fotografia, han estat també de gran ajuda.

La primera etapa, sota la direcció d'Isidre Ballester, està marcada per la compra de materials, concebuda sempre com a complement del nucli propi. Així, el 1929 s'adquireix la Col·lecció Motos de la qual forma part l'estàtera romana de bronze de Vélez Blanco. I, en sessió de 21 de gener de 1930 «se acordó adquirir un importante lote de objetos prehistóricos de Ampurias que está formado por vasos, objetos de bronce y piezas de marfil y hueso griegos, ibéricos y romanos, producto de las excavaciones practicadas en la Colonia Hispano-Griega de Ampurias; y autorizar al Sr. Director del Servicio de Investigación Prehistórica de esta Corporación, para que adquiera dicho lote, y que su importe que es de 2.500 pesetas se satisfaga con cargo a la consignación especial que por este concepto figura en el Presupuesto de Gastos del corriente año». Es tracta dels materials d'Empúries de la Col·lecció Cazurro: vasos de terra sigillata i de parets fines; ungüentaris, olpes i llànties; penjolls, fíbules, instrumental mèdic romà, objectes de metall i peces d'ivori i os diverses. Finalment, la Col·lecció Pérez Cabrero, comprada el 1930, i la Col·lecció Martínez i Martínez, del 1937, comprenen ungüentaris romans de vidre, ceràmica sigillata i vernís negre de Campània, llànties i llacrimatoris de ceràmica, tot això d'Eivissa.

Diverses donacions vénen a incrementar els fons del Museu, com la realitzada per Martí Garcerán de la cova i poblat de la Torre del Mal Paso (Castellnovo), el 1943. Amb posterioritat D. Fletcher i F. Jordà excavaren la cova, el 1946 i 1947, i hi recuperaren grans de collaret de pasta vítria, ceràmiques ibèriques i romanes, llànties, monedes i objectes de bronze; i una cadeneta d'or. L'exploració del poblat, el 1946, va aportar igualment ceràmica ibèrica decorada i terra sigillata hispànica, ceràmica estampada i grisa, i agulles d'os. De la Cova de les Meravelles (Gandia) procedeix un lot de 34 monedes ibèriques i romanes, així com llànties i idoletes antropomorfs de ceràmica, pertanyents a la Col·lecció Ballester. I de la necròpoli de Gaià (Pego), dues ampolles de ceràmica descobertes el 1944-45 i donades al SIP per C. Giner Bolufer, datades entre les darreries

del segle VI i inicis del VII. A més a més, podem citar les troballes casuals del 1950 a casa Perot (Barxeta): vidres, un anell d'or i altres restes. O la visita de D. Fletcher a Guadasséquies, on es van recuperar àmfors i taps d'àmfora, *dolia*, carreuons i una estampilla circular d'argila decorada amb una llebre i un penjoll de raïm.

Les excavacions dutes a terme a València amb motiu de treballs en el subsòl del Palau de la Generalitat, el 1929 i el 1932, i posteriorment en les obres d'ampliació d'aquest, el 1945, dirigides per N. P. Gómez Serrano sota la supervisió del SIP, van donar com a resultat la troballa de construccions republicanes i d'època imperial, uns murs d'*opus incertum* travat amb argila. Els materials associats són ceràmica campaniana, *terra sigillata* aretina, sudgàlica i hispànica, *sigillata* clara, ceràmica comuna, llànties i àmfors.

Entre el 1950 i el 1987 assistim a un període d'intensa activitat de la institució, sota la direcció de Domingo Fletcher i Enric Pla, que inclou l'època de major estabilitat pel que es refereix a l'exposició de les seues col·leccions permanents al Palau de la Batlia, fins al seu trasllat el 1982 a la Casa de Beneficència. S'abandona la política inicial de compra i s'incrementa el treball de camp. Les donacions i les troballes casuals, però sobretot les excavacions i prospeccions, seran fonamentals en el creixement de les col·leccions de materials romans.

Ens referirem, en primer lloc, a les donacions. Del 1952 data la Col·lecció Jornet, de jaciments de la Vall d'Albaida, en la qual destaquen els vasos de *terra sigillata* amb marques de terrissaire del Tossallet, Beniprì i Camí de la Pedrera (Bèlgida); la inscripció funerària d'Otos i la cantimplora de bronze amb decoració de pasta vítria en groc, verd i blau, de Bèlgida. I la Col·lecció Monzó, de jaciments del Camp de Morvedre, que consta de ceràmica ibèrica, campaniana i *terra sigillata* dels Arcs i Sabató (Estivella), Muntanyeta de les Panses, partida del Calvari, el Planet i Muntanya Redona (Albalat dels Taroners). Entre el 1952 i el 1954 ingressen en el museu diferents àmfors procedents de la costa entre Eivissa i Dènia, concretament dos exemplars de Dressel 20 amb marques i estampilla. Dels anys 60 és la donació de Luis Zalbidea de motles i fragments d'atuell romans del taller de *terra sigillata* d'El Endrinal (Bronchales, Terol); la Col·lecció Saludes, composta per quatre ceps d'àncora i vint-i-dues àmfors procedents de la zona del Saler; i la col·lecció donada per E. Pastor Alberola, de Castelló de Rugat, formada per ceràmica *sigillata* aretina, hispànica i clara, àmfors, monedes, *tegulae* i *dolia*, dels jaciments de Lauro, Ofra, Alt de la Perdiu, Xarxet i Pinar, entre altres.

El 1963 es produeix una troballa extraordinària en aigües properes a la platja de Pinedo, una estàtua de bronze descoberta en una zona en què anteriorment s'han trobat àmfors i ceps d'àncora. Es tracta de l'estàtua després coneguda com l'Apol·lo de Pinedo, exposat des d'aleshores en les sales del Museu i objecte d'una exposició monogràfica del SIP el 1994, després de la seua neteja i restauració i després d'haver-se-li reintegrat la cama esquerra.

Les donacions se succeeixen durant tot aquest període, i en són exemple: un osculatori de la Cova dels Francesos (Alzira); un amulet fàl·lic de bronze de Benibaire Alt (Carcaixent); una petita pàtera de vernís negre de Despenyaperros (Paterna); una *tegula* amb estampilla L HERENNI procedent del poblat de Sant Antoni (Bocairent), a més de ceràmica *sigillata*, parets fines i *marmorata*; l'estatueta

Escultura femenina de marbre. València la Vella (Riba-roja de Túria). Segles II-III. [Museu de Prehistòria de València].

Estela funerària d'època imperial. El Reguero (Pedralba, València). [Museu de Prehistòria de València].

femenina de pedra, de 30 cm d'altura, procedent de Riba-roja de Túria i donada pel col·legi Maria de Iciar d'aquesta localitat el 1975; els materials procedents de les prospeccions de N. P. Gómez Serrano, donats pels seus hereus el 1976; o les ceràmiques romanes procedents de diversos punts d'Alzira, donades per A. Martínez Pérez el 1981, com a principals referències.

Les visites a jaciments fetes pels membres del SIP, com a comprovació de notícies de troballes casuals i com a documentació de restes arqueològiques diverses, permeten recuperar diversos materials d'època romana en les Paretetes dels Moros (Montcada), València la Vella (Riba-roja de Túria), i la Solana (Utiel), on es recullen àmfores, *tegulae* i ceràmica *sigillata* hispànica. En els Xarcons (Montserrat) s'excava una sepultura romana tardana i es recuperen grans de collaret de vidre i pedra, agulles i anelletes de bronze, i una ampolla ceràmica amb ansa, tot això d'època visigoda. I en la Falquia (Beneixida), procedents d'unes galeries subterrànies, es troben dues llànties, atuells, grans de collaret de pasta vítria i una fíbula, d'època tardoromana o visigoda.

De l'Ereta dels Moros (Aldaia) procedeix un marbre decorat amb una fulla d'acant. I una visita feta a Casa Zapata (Villargordo del Cabriel) motiva l'ingrés, el 1965, de la inscripció romana IVNIAE L FIL ANTIQVAE, a més de ceràmica romana i ibèrica. En les vil·les romanes de l'Encolla (Chiva) i Cambrillas (Cheste) es recullen nombrosos fragments de ceràmica romana i una moneda de Marc Antoni Gordià Pius. I el 1967 es produeix la troballa en El Reguero (Pedralba) d'una vil·la romana en la qual aparegueren fragments de ceràmica *sigillata* hispànica i clara, ceràmica comuna, fíbules, *dolia* i dues làpides romanes amb inscripció funerària.

Les excavacions portades a terme aquests anys són, entre altres, la necròpoli de les Foies (Manuel), del segle III-IV, en la qual s'exhumen tres sepultures el 1951; els materials trobats comprenen pitxerets, bols i vasets ceràmics, un fragment de cassó de bronze, una ampolla de vidre i àmfores. La cripta del Romaní (Sollana), excavada el 1952 per D. Fletcher i E. Pla, en la qual es van trobar quatre individus i part del seu aixovar: una botella ceràmica, una arracada i tres anells, un d'ells de bronze

Bols de terra sigil·lata hispànica. Lliria (València). [Museu de Prehistòria de València].

amb gemma decorada amb una creu, d'època visigoda. El forn ceràmic de la Cargadora (Olocau), excavat per J. Alcácer el 1953, que aporta nombrosos fragments de *dolia*, atuells de ceràmica comuna i *terra sigillata* amb marques de terrissaire, vasos de parets fines i pitxers. I l'excavació de M. Tarradell, D. Fletcher i E. Pla el 1955, a la Punta de l'Illa (Cullera), que permet identificar un edifici de caràcter religiós i departaments destinats a magatzem. La intervenció aquí continua el 1957 i 1966, i entre els materials hi destaquen les àmfores tardoromanes procedents del nord d'Àfrica i de Síria, de Palestina i del Mar Negre, dels segles IV a VI, i també troballes diverses com ara llànties, *tegulae*, ampolles, un «Bacus» de bronze, dues creus de bronze del segle VI, a més d'un conjunt de monedes vàndales.

Els treballs d'excavació s'estenen, així mateix, a la Moleta dels Frares (Forcall), l'àmplia cronologia de la qual arriba a la segona meitat del segle III, d'acord amb els materials recuperats: ceràmiques ibèriques i campanianes, *sigillata* aretina, sudgàlica, hispànica i clara, ceràmica comuna romana, àmfores, objectes metàl·lics i monedes. Al Castell de Cullera, sota la direcció d'E. Pla, en la zona del monestir i en la part baixa del vessant SO. I al Pla de l'Arc (Llíria), treballs dirigits per M. Gil-Masarell, que posen al descobert una sèrie de construccions d'època augustea i posterior; d'aquí procedeix un *oscillum* de marbre blanc en una de les cares del qual hi ha una màscara tràgica i en l'altra una llebre agotnada, a més de ceràmica *sigillata* i comuna, llànties i vidres.

Tots aquests materials i uns altres, com monedes i inscripcions de diverses procedències, van ingressar en el Museu i van estar exposats a les sales del Palau de la Batlia, fins al 1982. Però el SIP va estar present també en altres excavacions els materials de les quals, per diversos motius, no van ser ingressats en el Museu. Així, en la factoria pesquera de la Punta de l'Arenal (Xàbia), troballes que van passar a formar part d'una col·lecció particular; en el Fossaret de la Catedral (València), materials –ceràmica de vernís negre, terra *sigillata*, ceràmica comuna, ceràmica estampada i monedes– que es van dipositar en el Museu Catedralici; o en el forn d'àmfores d'Oliva, les troballes de les quals, sobretot àmfores que imiten les formes Dressel 2-4, van ser dipositades en l'Ajuntament d'aquesta localitat. Mentrestant, el Departament d'Arqueologia de la Universitat de València assumia la direcció de les excavacions a la ciutat, i entre 1966 i 1968 es realitzaren els treballs a la plaça de la Reina, dirigits per M. Tarradell i G. Martín, els resultats dels quals, en la seua majoria, romanen inèdits.

Entre els anys setanta i vuitanta, continuant amb la labor de camp feta pel SIP, es porten a terme algunes excavacions amb caràcter d'urgència a la Balsa (Camporrobles), a Benibaire (Carcaixent), a la vil·la romana de la Catorzena/la Campina (Potries), al Pla de Penilla (Sumacàrcer), d'on procedeixen unes monedes i una llàntia, i en la necròpoli de Tisneres (Alzira), recentment publicada. A Benifaraig (Alberic), van aparèixer tres basses de caràcter artesà-industrial de planta rectangular i paviment d'*opus spicatum*; els materials recuperats són vasos de *terra sigillata* sudgàlica, hispànica, clara A, *lucente* i clara D, llànties, ceràmica africana de cuina i comuna, àmfores, *dolia*, material de construcció i diverses monedes dels emperadors August, Adrià, Claudi II i Constantí I, com també una ara funerària de calcària grisa amb les lletres picades.

Els treballs a València la Vella (Riba-roja de Túria), a càrrec de G. Pereira i de C. Aranegui, entre 1978 i 1980, permeten identificar una complexa edificació interpretada recentment com a part d'una instal·lació defensiva del segle VI; i l'excavació del Pla de Nadal (Riba-roja de Túria), per E. Juan,

Àmfora palestina trobada a Punta de l'Illa (Cullera, València). Segle VI. [Museu de Prehistòria de València].

Detall del mosaic procedent de la vil·la de Font de Mussa (Benifaió, València). Segles I-II. [Museu de Prehistòria de València].

posa al descobert un important edifici de caràcter civil d'època visigoda i ha permès la recuperació de nombrosos elements arquitectònics i decoratius, com ara arcs, frisos, carreus, columnes i capitells, creus i esteles.

A partir del 1987, amb Bernat Martí en la direcció, després del trasllat de la institució a la Casa de Beneficència i la recuperació dels espais necessaris per a magatzems, laboratoris, biblioteca i sales d'exposició, prossegueixen les excavacions i les publicacions i, sobretot, les tasques d'inventari i catalogació de les col·leccions i la gestió dels arxius documentals, gràfic, fotogràfic i de jaciments. L'objectiu és ja el d'atendre al conjunt de fons d'època romana i, si bé el 1991 l'exposició «Un segle d'Arqueologia Valenciana» mostra els resultats del que havia estat una fructífera labor d'investigació sobre la nostra Prehistòria i Cultura Ibèrica fins als límits de la Romanització, les noves perspectives es manifesten poc temps després, el 1994, quan es dedica una exposició monogràfica a l'«Apol·lo de Pinedo» i s'inicien els treballs per al muntatge de les sales permanents del Museu de Prehistòria, que seran inaugurades el 1995, amb una sala dedicada a les col·leccions d'Època Romana i a la Numismàtica.

Les últimes adquisicions, procedents tant de donacions particulars com d'excavacions, són la Col·lecció Pallarés, composta per un centenar de peces, terracotes, inscripcions imperials i baiximperials, llànties, ceràmica comuna, vernís negre campanià i *terra sigillata*, material de construcció i escultures de marbre, procedents de Roma; les làpides amb inscripció procedents de Lliria, donades per la família Porcar; el tresor de Monforte B, compost per 101 bronzes datats entre els segles I i IV; les ceràmiques dels pous votius i el tresor de Lliria, procedent del carrer Duc de Lliria, de més de sis mil denaris dels segles I a principis del III; les agulles d'os per al cabell i altres materials procedents de l'excavació de Los Tunos (Requena), vil·la romana en la qual destaca un conjunt termal; els elements de construcció recuperats en els forns romans de Castelló de la Ribera; a més dels materials procedents de les excavacions efectuades els últims anys a la Font de Mussa (Benifaió), vil·la romana imperial de la qual es conserven en el SIP ceràmiques, objectes metàl·lics i ossis, restes de pintura mural i un mosaic. Materials que, des d'ara, passaran a formar part del nou muntatge expositiu.

Arracada d'or d'època imperial. C/ Ambaixador Vic (València). [Museu de Prehistòria de València].

Auri de Tiberi de la seca de Lugdunum. [Museu de Prehistòria de València].

L'impuls donat per l'Ajuntament de València a l'arqueologia de la ciutat, cap a la meitat del decenni dels huitanta, amb la incorporació del nou SIAM a les excavacions urbanes, sota la direcció d'Albert Ribera, com també la important labor investigadora de les universitats valencianes, i la gran activitat excavadora desenvolupada igualment pels museus locals i per l'arqueologia de gestió, les últimes dècades, completen la tasca empresa pel SIP fa setanta-cinc anys, en el transcurs dels quals l'arqueologia clàssica, malgrat no ser l'objectiu primordial de la institució, ha estat sempre atesa. En són una prova els nombrosos conjunts inventariats i catalogats i el gran volum de publicacions dedicades al tema.

Les exposicions dels darrers anys, com «Monedes d'ahir, tresors de hui» i «Els diners van i vénen», o l'elaboració d'una Guia Didàctica sobre Numismàtica, poden ser l'exponent de la permanent inquietud del SIP que, ara sota la direcció d'Helena Bonet, mamprén l'ampliació i la remodelació de les sales d'Època Romana i Visigoda, que disposaran des d'ara d'un espai expositiu més gran, estructurat d'acord amb una arquitectura interior dissenyada de forma coherent amb els continguts a exposar i que incorpora, a més a més, les noves tecnologies de la informació i els recursos didàctics adequats.